

59. ročník Fyzikálnej olympiády
v školskom roku 2017/2018
Kategória B – domáce kolo
Text úloh

1. Strel'ba z hůfnice

Charakter stredovekých vojen významne ovplyvnilo použitie palných zbraní. Išlo o ručné zbrane ale aj delostrelecké zbrane. V dobe husitských vojen sa významne uplatnila hůfnica, obr. B–1, ktorá vystrel'ovala kamenné alebo železné gule s priemerom až niekoľko desiatok centimetrov. Dostrel na vodorovnej ploche bol až 500 m.

Obr. B–1

a) Uvažujme hůfnicu s maximálnym dostrelom $x_m = 450$ m na vodorovnej rovine. Určte rýchlosť v_0 výstrelu gule.

Vojsko útočí na obrancov, ktorí sa opevnili na kopci s výškou $h = 150$ m nad okolitým terénom a pozíciou hůfnice. Obranci striel'ajú na útočníkov, a preto je účelné umiestniť hůfnice čo najďalej od kopca.

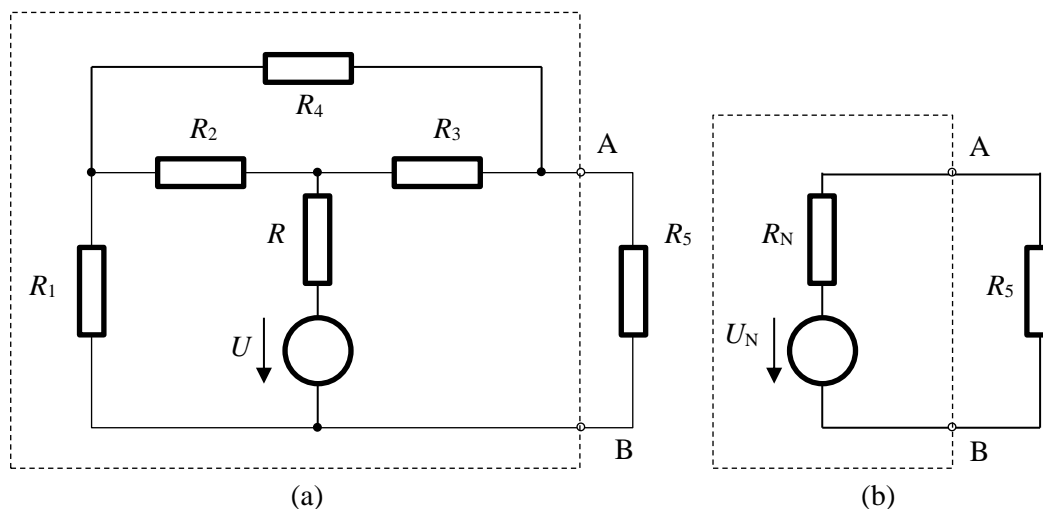
- b) Nakreslite situačný obrázok terénu s pozíciou obrancov a útočníkov a vyznačte v ňom dané a počítané veličiny uvedené v úlohe.
- c) Určte najväčšiu vodorovnú vzdialenosť x_1 hůfnice od vrcholu kopca, aby strela odpálená z hůfnice doletela na vrchol kopca.
- d) Určte uhol α_1 vzhľadom na vodorovnú rovinu pri strel'be zo vzdialenosti x_1 , pod ktorým treba guľu vystreliť, aby doletela na vrchol kopca. Určte dobu t_1 letu gule medzi výstrelom a dopadom na vrchol kopca v tomto prípade.
- e) Určte vektor rýchlosti $\mathbf{v}_1$ gule tesne pred dopadom na vrchol kopca pri splnení podmienok podľa častí b) a c) – veľkosť v_1 a uhol β_1 vzhľadom na vodorovnú rovinu.

Pri riešení úlohy odpor vzduchu a rozmery hůfnice neuvažujte, $g = 9,81 \text{ m}\cdot\text{s}^{-2}$. Vo všetkých prípadoch je rýchlosť výstrelu hůfnice rovná hodnote v_0 určenej v časti a) úlohy.

2. Théveninova veta

Pri riešení elektrických obvodov sa používajú rôzne metódy zjednodušenia výpočtov. Jednou z nich je *Théveninova veta*, ktorá hovorí, že akýkoľvek lineárny obvod sa dá vzhľadom na dve zvolené svorky nahradiť jednoduchým náhradným napäťovým zdrojom s vnútorným napätím U_N a vnútorným odporom R_N .

Na obr. B-2 (a) je schéma elektrického obvodu s jedným zdrojom napätia s vnútorným napätím U a vnútorným odporom R a sieťou rezistorov R_1, R_2, R_3, R_4 a R_5 . Máme určiť prúd I prechádzajúci rezistorom R_5 . Obvod rozdelíme na rezistor R_5 a zvyšok, v obrázku označený čiarkovaným obdĺžnikom. Zvyšok, obvod v obdĺžniku, nahradíme jednoduchým zdrojom napätia s napätím U_N a odporom R_N , obr. B-2 (b).

Obr. B-2

Ak má byť náhrada elektricky ekvivalentná, musia sa obidva obvody správať rovnako voči pripojenému rezistoru R_5 . Keďže máme určiť dva parametre náhradného obvodu U_N, R_N , stačí, ak sa zhoduje prúd rezistorom R_5 pre dve rôzne hodnoty jeho odporu (ide o dva body lineárnej záťažovej charakteristiky). Najjednoduchšie je uvažovať dva prípady: $R_5 = 0$ (obvod nakrátko – skrat) a $R_5 \rightarrow \infty$ (obvod naprázdno).

- Nakreslite schému obvodu (a) nakrátko vzhľadom na svorky A, B. Určte prúd nakrátko I_K medzi svorkami A, B.
- Nakreslite schému obvodu (a) naprázdno vzhľadom na svorky A–B. Určte napätie naprázdno U_P medzi svorkami A, B.
- Určte hodnoty napätia U_N a odporu R_N náhradného zdroja a prúd I prechádzajúci rezistorom R_5 , obr. B-2 (a).

Úlohu riešte všeobecne a potom pre hodnoty: $U = 12 \text{ V}$, $R = 10 \text{ } \Omega$, $R_1 = 20 \text{ } \Omega$, $R_2 = 25 \text{ } \Omega$, $R_3 = 50 \text{ } \Omega$, $R_4 = 100 \text{ } \Omega$, $R_5 = 200 \text{ } \Omega$.

3. Magnetický dipól v magnetickom poli

Atómy a jednotlivé elementárne častice predstavujú aj magnetické dipóly. Magnetický dipól opisuje vektorová veličina *magnetický dipólový moment* – $\mathbf{m}$. Magnetické pole s indukciou $\mathbf{B}$ pôsobí na magnetický dipól momentom sily $\mathbf{M} = \mathbf{m} \times \mathbf{B}$ (1). V dôsledku toho jednotlivé atómy látky sa natáčajú do smeru magnetického poľa, čo sa navonok prejavuje ako magnetizácia látky. Magnetický moment je spojený jednak so spinom častíc atómu (elektrónov a jadra), jednak s orbitálnym pohybom elektrónov.

- S použitím vzťahu (1) pre moment sily $\mathbf{M}$ vyjadrite magnetický moment $\mathbf{m}$ kružnicovej slučky s polomerom r a prúdom I .
- Pri otáčaní slučky okolo osi kolmej na smer $\mathbf{B}$ koná magnetické pole prácu W a tak sa mení potenciálna energia E_p slučky v magnetickom poli, pričom $W = -\Delta E_p$. Určte, pri ktorej orientácii slučky je potenciálna energia E_p maximálna a pri ktorej minimálna. Určte rozdiel ΔE_p potenciálnej energie v stavoch s maximálnou a minimálnou potenciálnou energiou slučky v magnetickom poli.

Ako jednoduchý model uvažujte Bohrov model atómu vodíka. Podľa tohto modelu elektrón obieha okolo protónu po kružnicovej trajektórii, pričom moment hybnosti L elektrónu je kvantovaný, $L = n \hbar$, kde $n = 1, 2, \dots$ a $\hbar = 1,05 \times 10^{-34}$ J·s je redukovaná Planckova konštanta.

- Určte magnetický dipólový moment prislúchajúci pohybu elektrónu okolo jadra v základnom kvantovom stave $n = 1$ (*Bohrov magnetón*).

Pozn.: Obiehanie elektrónu po kružnici možno považovať za kružnicovú slučku s prúdom $I = e/T$, kde e je náboj elektrónu a T doba obehu elektrónu okolo jadra.

- Základný stav elektrónu v magnetickom poli je stav s minimálnou potenciálnou energiou. Stav s maximálnou potenciálnou energiou sa nazýva excitovaný. Určte rozdiel ΔE_p excitovaného a základného stavu v magnetickom poli s indukciou $B = 2,0$ T pre orbitálny pohyb elektrónu v základnom stave atómu vodíka. Určte pomer $\Delta E_p/E_T$ pri teplote $T = 300$ K, kde $E_T = k_B T$ je stredná hodnota tepelnej energie dipólu pri termodynamicknej teplote T , $k_B = 1,38 \times 10^{-23}$ J·K⁻¹ je Boltzmannova konštanta.

Potrebné konštanty vyhládajte v tabuľkách alebo na internete.

4. Meranie stratového výkonu cievky – experimentálna úloha

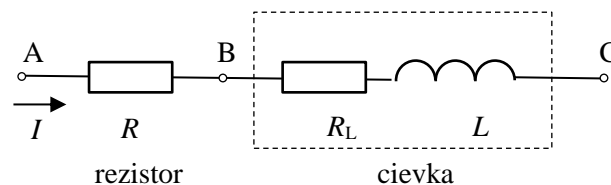
Induktor je ideálna súčiastka elektrického obvodu, ktorá sa realizuje pomocou cievky, a to vzduchovej alebo s jadrom. Cievka však nie je ideálny induktor, lebo pri jej pripojení na zdroj striedavého prúdu vykazuje straty výkonu.

- a) Uved'te, aké druhy strát výkonu vznikajú v cievke pri napájaní striedavým prúdom, a akou funkciou frekvencie sú jednotlivé druhy stratového výkonu cievky.

Úlohou merania je určiť stratový výkon cievky s feromagnetickým jadrom pri striedavom prúde I cievky s efektívnou hodnotou približne 10 mA.

K dispozícii máte iba zdroj striedavého napätia s frekvenciou približne $f = 1$ kHz, cievku, sadu rezistorov s rôznymi hodnotami odporu R a digitálny voltmeter.

Cievka má impedanciu, ktorú vnímame ako sériovú kombináciu rezistora s odporom R_L a induktora s indukčnosťou L . Pomer reálnej a imaginárnej zložky impedancie cievky určte porovnaním s odporom rezistora R , zapojeného do série s cievkou, obr. B–3.

Obr. B–3

Na experiment použite cievku s železným alebo feritovým jadrom, najlepšie s indukčnosťou rádovo desatiny až jednotky henry a zdroj s nastaviteľným napätím U a frekvenciou f (nízkofrekvenčný generátor). Zdroj pripojte k svorkám A, C. Pomocou multimetra pri vhodnom rozsahu striedavého napätia zvolte hodnotu odporu R tak, aby bolo napätie na rezistore a na cievke približne rovnaké.

- b) Pomocou multimetra prepnutého na meranie odporu (Ω) zmerajte čo najpresnejšie odpor R rezistora. Zmerajte aj odpor R_{L0} cievky (multimeter meria pri konštantnom prúde, tzn. získate jednosmerný odpor).
- c) Pomocou merania napätia na rezistore nastavte požadovanú hodnotu striedavého prúdu $I = 10$ mA (možno zvolit' aj inú hodnotu podľa možností použitých prístrojov).
- d) Zmerajte efektívne hodnoty napätí U_{AB} , U_{BC} , U_{AC} medzi príslušnými svorkami (multimetrom na rozsahoch striedavého napätia meriame efektívnu hodnotu napätia).
- e) Pomocou nameraných hodnôt napätia zostrojte fázorový diagram obvodu.
- f) Odvod'te vzťah pre odpor R_L cievky ako funkciu odporu R a zmeraných napätí a vypočítajte hodnotu vlastného odporu R_L cievky. Hodnotu R_L porovnajte s hodnotou R_{L0} a prípadný rozdiel zdôvodnite.
- g) Uved'te vzťah pre činný výkon P cievky ako funkciu odporu R a meraných napätí a vypočítajte hodnotu P pre dané meranie. Uved'te, ako sa tento výkon prejaví.

Meranie zopakujte pre iné hodnoty prúdu I a iné hodnoty frekvencie f a výsledky porovnajte.

---

59. ročník Fyzikálnej olympiády – Úlohy domáceho kola kategórie B

Autori návrhov úloh:	Ivo Čáp 1, 2, 3, 4
Spracovanie návrhov úloh a riešení:	Ivo Čáp
Recenzia a úprava úloh a riešení:	Daniel Klivanec, Lubomír Mucha
Redakcia:	Ivo Čáp
Vydal:	Slovenská komisia fyzikálnej olympiády IUVENTA – Slovenský inštitút mládeže, Bratislava 2017